

vraag naar neostoïsche literatuur merkbaar werd, keert Robben zich beslist tegen Rekers' opvatting in zijn boek over B. Arias Montano als zou deze boekhandel mede zijn opgezet om de idealen van het Huis der Liefde te verbreiden.

Het is echter teleurstellend dat deze op zorgvuldig archiefonderzoek gebaseerde en met foto's van documenten geïllustreerde uitgave onaf lijkt. Want de afkortingen in de noten worden niet verantwoord en een archief- of literatuurlijst is alleen in bijzonder beknopte vorm opgenomen. Dat maakt het voor de lezer niet gemakkelijker tot de bronnen door te dringen. Wonderlijk is tenslotte dat de Spaanse samenvatting het bestaan van de boekhandelaar ineens twee jaar langer dan in de Nederlandse tekst — namelijk tot 1609 — weet te rekken.

E. O. G. Haitzma Mulier

E. J. M. F. C. Broers, *Beledigingszaken voor de Staatse Raad van Brabant 1586-1795* (Dissertatie Katholieke universiteit Brabant 1996, Brabantse rechtshistorische reeks IX; Assen: Van Gorcum, 1996, xxx + 303 blz., f45,-, ISBN 90 232 3113 9).

De Staatse Raad van Brabant (RvB) werd in 1586 gesticht door de opstandige noordelijke Staten-Generaal ter voorziening in de lacune die ontstond na het wegvallen van de competentie van de Raad van Brabant te Brussel in de gebieden die onder gezag van 'Oranje' werden gebracht. De noordelijke Raad werd in Den Haag gevestigd en bleef daar — buiten het eigen 'gebied' — zelfs na de vrede van Munster in 1648 gehuisvest. Het archief van de RvB blijkt een rijke bron voor (rechts)historisch onderzoek te zijn. Ten Rijksarchief is het (thans in Den Bosch!) zeer goed geïnventariseerd en geïndiceerd (zie *BMGN*, XCVIII (1983) 268). Onder leiding van de Tilburgse rechtshistoricus J. P. A. Coopmans is een breed onderzoek opgezet naar de Brabantse rechtsgeschiedenis; de RvB wordt daarbij betrokken (zie *BMGN*, CVII (1992) 315-316). Dat gerechtshof fungeerde immers als instantie van eerste aanleg en appel in civiele en strafzaken.

Uit de vele duizenden vonnissen en procesdossiers die — gelukkig! — van de RvB zijn overgeleverd, heeft Broers één klein, maar interessant, onderdeel gelicht. Belediging is immers een aspect uit het dagelijks leven dat ons de gevoeligheid — zo men wil de mentaliteit — van een samenleving kan leren kennen voor inbreuken op de goede naam, voor aantasting van de 'eer' van een individu of een familie. Rechtsdogmatisch gesproken is 'belediging' een nogal gecompliceerde kluit. De krenking van de persoon door woorden of in geschrifte (inclusief gebaren en spotprenten) kan heel wat inhouden zoals de schrijver ons in het hoofdstuk over de belediging in de rechtsgeleerde commentaren (43-135) uitvoerig uit de doeken doet: schelden, het maken van laatdunkende opmerkingen, het afslaan van iemands hoed enzovoort. Onder de vele door Broers behandelde rechtsgeleerde auteurs neemt Hugo de Groot een bijzondere plaats in: in diens optiek is de *animus injurandi* geen vereiste voor de aansprakelijkheid van de dader. In De Groots conceptie van het delictenrecht staat 'de gedachte van de ongestoorde eigendom van zekere, deels onvervreembare rechten centraal' (95, 97).

Na de bespreking van de institutionele geschiedenis van de RvB en van de rechtsdogmatiek (Romeins, middeleeuws en Rooms-Hollands c. a. recht) volgt de rechtspraktijk: 89 civiele en 28 criminele beledigingszaken, geput uit respectievelijk 3816 (?) en 454 dossiers. Daarmee kan natuurlijk niet 'de' dagelijkse praktijk der beledigingsproblematiek in Brabant gedurende twee eeuwen zijn bestreken. Niet alleen is de overgeleverde collectie dossiers zeer onvolledig maar bovendien kwamen niet alle beledigingszaken voor de RvB. De meeste zullen door lokale rechters zijn afgedaan. De rechtshistorische analyse die Broers geeft van de civiel aange-

legde zaken, die konden uitmonden in een *amende honorable* of *profitable* ten gunste van de beledigde, en van de crimineel geïnstrueerde zaken, die doorgaans op een boete ('voor de armen') uitliepen, is gevarieerd genoeg — nog afgezien van de rechterlijke pogingen tot schikking —: de aard en omstandigheden der beledigingen, de rechtsingang, de vordering, de procesvoering, de allegaties van geleerde auteurs door de advocaten, enzovoort. Sommige zaken komen in wisselend verband terug, een manco dat door de index wordt ondervangen. De vraag naar eventuele ontwikkelingslijnen in het delict 'belediging' en in de rechterlijke reactie daarop gedurende het gekozen tijdvak komt eigenlijk niet aan de orde. Misschien is hiervoor het onderzoeksmateriaal ook te mager. Blijft echter over een helder gestructureerde, goed geschreven studie die toch rijk genoeg is aan rechtsdogmatische en procesrechtelijke elementen en bouwstenen — ook voor onderzoekers buiten Brabant.

A. H. Huussen jr.

M. Wingens, *Over de grens. De bedevaart van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw* (Dissertatie Rotterdam 1994, Memoria. Cultuur- en mentaliteitshistorische studies over de Nederlanden; Nijmegen: SUN, 1994, 304 blz., f49,50, ISBN 90 6168 412 9)

In 1994 promoveerde Marc Wingens bij Frijhoff en Van Herwaarden op de dissertatie *Over de grens*, die fraai is uitgegeven in de Memoria-reeks van SUN. Een handelseditie verdient dit proefschrift zeker, want het is een goed leesbaar verhaal over een boeiend onderwerp. De auteur toetst de hypothese dat er tussen het eind van de zestiende en het eind van de achttiende eeuw sprake was van een dubbele verschuiving in het bedevaartswezen in onze streken. Ten eerste noopte het bedevaartsverbod in de Republiek de katholieken ertoe hun heil te zoeken in sacrale plaatsen in het 'buitenland'. Ten tweede zou er een inhoudelijke verandering zijn opgetreden: de benadering van het heilige werd steeds minder instrumenteel en steeds meer spiritueel.

In het eerste hoofdstuk geeft Wingens een overzicht van wat hij noemt de 'sacrale dynamiek' van de Nederlanden en het Nederrijngebied. Reeds aan het eind van de zestiende eeuw waren de meeste sacrale plaatsen in de Republiek vernietigd. Bedevaartsoorden in het Zuiden vormden voorlopig centra voor confessionele identificatie van katholieken uit het Noorden, maar hieraan kwam een eind in 1648. Brabant en Limburg kwamen onder sterke invloed van de Generaliteit te staan, wat leidde tot onderdrukking van de openbare katholieke godsdienstoefening. In het Nederrijngebied daarentegen trad juist een periode van relatieve rust in met het gelijktijdige einde van de Dertigjarige Oorlog en het was daarheen dat de aandacht van bedevaartgangers zich vervolgens richtte.

De hoofdstukken twee en drie vormen het eerste deel van het boek, waarin 'de transformatie tot geordende bedevaartsoorden' is beschreven. Onder de titel 'De institutionalisering van de sacrale plaatsen' beschrijft Wingens de ontwikkeling van drie Mariaorden aan de oostgrens van de Republiek. Het voornaamste was Kevelaer in Opper-Gelre, dat kerkelijk behoorde tot het bisdom Roermond. Hier ontstond in 1642 een cultus, die in 1647 bisschoppelijke goedkeuring verkreeg. In Handel, gelegen in de Duitse-Ordeheerlijkheid Gemert, bestond al sinds onheuglijke tijden een Mariacultus, voordat bisschop Ophovius deze in 1627 officieel erkende. De derde onderzochte bedevaartsplaats was Uden in het Land van Ravenstein, dat sinds 1658 behoorde tot het bisdom Luik. Hier werd een Mariabeeldje vereerd dat zou zijn gevonden in een linde; de cultus werd erkend in 1667. In alle drie de behandelde plaatsen was de leiding van de cultus in handen van regulieren: in Handel de Duitse orde, in Kevelaer de oratorianen en